

POLGÁR ANIKÓ

Amikor kinyílik a deszkapalánk kapuja

GERGELY ÁGNES: A SZOMJÚSÁG ÁRA. KÉT REGÉNY

Pesti Kalligram Kiadó
Budapest, 2018
278 oldal, 3500 Ft

Gergely Ágnes lírája, tárcái, memoárja és regényei szorosan összetartoznak, írásainak mélyrétegeiben beforratlan, újra meg újra feltépett sebek sejlének fel. Regényei szereplőinek az életét egyéni és kollektív traumák, a személyiséget eltörölni próbáló hatalmi rendszerek alakítják. „Mi is megtapasztaltuk a már elfelejtett szavak – mint éhség, szomjúság és hazátlanság – elemi jelentését” – írja Pilinszky János. Gergely Ágnes azt tárja elénk, mi lett ennek a gyötrelmesen megtapasztalt, majd elfelejteni próbált elemi szomjúságnak az ára. A felejtés ugyan gyógymód is, az ellentéteket, a feszültségeket feloldó, ugyanakkor dermesztő is lehet és fojtogató.

„Néhány száz év, s a magyar írók is megpróbálták elfeledni, hogy háború volt, hogy diktatúra volt, hogy nem kaptak útlevelet; ami emlék, átkerül az elbeszélő jelen időbe. Minek az útlevel? Odüsszeuszt megismeri öreg kutyája” – írja Gergely Ágnes *A szomjúság ára* című, két regényt tartalmazó kötetének előszavában. Mindkét regény főszereplője egy zsidó származású nő, akit a vézskorszak emléke, a korábbi és jelenlegi diktatúrák terhe, ugyanakkor saját tartózkodó természetete is nyomaszt. Nem társtalan ugyan, de a történetek azt sugallják, a hasonló szenvedéseket kiálltakkal vállalt sorsközösség nem lehet alapja egy tartós párkapcsolatnak. *A tolmács* az elfojtott emlékek feltörésének regénye, az *Őrizetlenek* cselekménye álom- vagy inkább rémálomszerű.

Carol (Karola), *A tolmács* főszereplője, aki angoltól tolmácsol magyarra, foglalkozásából adódóan gyakran kényszerül a nélkülözhetetlen, ugyanakkor észrevétlenül a háttérben maradó segítő szerepébe. Az előszó szerint a kerettörténet eredetileg a bolgár tengerparton játszódott, de a lektor 1973-ban azt javasolta, hogy az író a szocialista Bulgáriából helyezze Görögországba a cselekményt. Az új kiadásban mégis megmarad a görög helyszín, s az előszó két olvasási kódot is megad: egy görögöset (a xenophóni *Thalatta!* felkiáltásból

kiindulót) és egy ideológiáit (a koncepciók perekre célzót). Ez az utólagos szerzői értelmezés is mutatja, hogy a regénynek elképzelhető egy releváns olvasata a görög történelem vagy a mitológia felől is.

A történet nem lineárisan halad, hanem az emlékezés logikája szerint. Carol a görög tengerparton megismer egy férfit, George-ot (örmény nevén Kevork). George-ot korábban azért tartóztatták le, mert emigráns barátjától kapott egy Antigóné-kötetet, benne bejelölve azok a zsarnokságról szóló részek, amelyeket náluk a cenzúra kihúzott. Carol a börtönviselt férfinak mesél néhány emlékeről, köztük egy kilenchetes japán tartózkodásról és egy londoni konferenciáról. Mindkét felmerülő helyszín egy magyar népzene kutatóhoz, Tajthy professzorhoz kötődik, Karola mindkét alkalommal neki tolmácsolt, Japánban egy előadaskörúton, Londonban egy népzenei konferencián. Japánban egy Veronika nevű hölgy a delegáció vezetője, tkp. ideológiai felelős, ilyen minőségben ellenőrzi Tajthy minden lépését, egyébként elveszettnek érzi magát, hisztérikus rohamok törnek rá időnként, hiszen nem beszél idegen nyelveken és Japánt sem ismeri. Bár Tajthynek is tetszik a határozott fellépésű Karola, szánalomból mégis Veronikát veszi feleségül (Londonban már mint a feleségétől kap tőle karácsonyi üdvözlőlapot).

A tolmács itt nem csupán egy foglalkozást jelöl. Tolmácsnak lenni sajátos létállapot: a tolmács a nélkülözhetetlen, de láthatatlannak megmaradó háttér, a tolmács másokat szolgál és másoknak kiszolgáltató, másodlagosként van jelen ott, ahol saját jogon is jelen lehetne. A tolmács úgy kerülhet identitásavarba, ahogy azt Kertész Imre *Budapest, Bécs, Budapest* című esszéjében leírja. Mikor a Tankred Dorst német író Budapesten kalauzoló Kertész a maga nevében is gratulál Ljubimovnak egy rendezéséhez, helyreutasítják: „Maga ne gratuláljon, hanem tolmácsoljon.” Kertész ironikusan kommentálja az esetet: „Akkoriban [...] gyakran kerültem identitásavarba: hirtelenjében nem tudtam néha, hogy nemlétezésem melyik formáját is válasszam inkognitómul.” A tolmács Gergely Ágnesnél is az elnyomott intellektus: ő a magyar kultúrát képviselő, paraszti származása miatt nyelveket nem tudó zenész, tudós vagy író mellett a sok nyelven beszélő zsidó, aki (mellesleg) magyarra fordítja át a világot, akin magyarul szűrődik át a világ. A tolmács a mindenkori másik, az államalkotó nemzet mellett a kisebbség, a férfi mellett a nő. A tolmács arra kényszerül, hogy mindig mások gondolatait mondja: Gergely Ágnes regényében ez a másik végül saját jogon is megszólal, határozottan ki mer lépni elénk.

Az *Őrizetlenek* főszereplője az özvegy Karen, aki Helsinkiben találkozik Carlossal (eredeti nevén Carl-Gustav), s akit később a kislányával, Danielával is sikerül elfogadtatnia („Még kérem a kezdet Danielától.”). A két embernek mintha bezártságból szabadulva, hosszú szomjazás után jutna lehetősége arra, hogy szomját oltsa: „megmerítkeztünk egymás jelenlétében”, „mintha kinyílnak a deszkapalánk kapuja, s az ór azt mondja: »Lehet menni vízért.«” A házasság mégsem valósul meg, minduntalan akadályok gördülnek elé: családi tragédiák, lezárt határok (a hidegháborús időszakban vagyunk, s a nő magyarországi, a férfi viszont „nyugati”), a múlt nyomasztó árnyai, zsarolások, elszámolatlan tartozások. Carlos Schleswig-Holsteinben született, dán anyától, német apától. Schleswig-Holsteint az I. világháború után Dániához csatolták, ezért hasonlítja a regényben Carlos a maga tartományát Erdélyhez. A regény meghatározó gondolatalakzata a szenvedések fokozására épülő climax.

A történetben fontos szerepet kapnak az elhallgatott vagy csak néhány célzással kimondott emlékek, a háború utáni generációkhoz tartozók egymás közti viszonyait befolyásoló

„küszöbalatti emlékezés” (Aleida Assmann) az alaptalan gyanú, a tettes- és az áldozati perspektíva összemosódása. Carlos elmeséli, hogy az ő életét is a dánok mentették meg, akárcsak Karenét: szülei a dán–svéd tengerszoroson szöktek át, s mentek Argentínába. A történetből sokáig nem egyértelmű, áldozatként vagy feltételezett tettesként menekültek-e. A múlt megélésének különböző formái kerülnek egymás mellé akkor is, mikor Carlos Karen unokabátyjával beszél a háborús emlékekről. Arra a kérdésre, hogy ő merre járt akkor, Carlos azt feleli: „Sachsenhausen. Onnét szöktünk meg.” A beszélgetés szűkszavúan folytatódik tovább: „És ön? – Birkenau – mondta unokabátyám.” Mindkét helyen koncentrációs tábor működött, de Sachsenhausen kiképzőtábor is volt a láger SS-parancsnokai és őrszemélyzete számára, így a regényben említett szökés nemcsak az áldozat, hanem a feltételezett tettes szemszögéből is elképzelhető. Később Karen egy fogolylexikonban keresi a sachsenhauseni foglyok listáján Carlos nevét, de nem találja. Aztán megtudja, hogy Carlos mégsem hazudott: „A háború végén Sachsenhausenban volt. Ott, ahol mondta. Másik barakkban, mert az apja német. De ott volt.”

A múlt tisztázatlan történetei utáni nyomozás mind a férfi, mind a női főszereplő számára fontos. Carlos egy svéd kémnőről forgat filmet, akit a dánok a háború végén lelőttek. Karen ösztöndíjasként az észak-európai hadszíntereket tanulmányozza, akár Gergely Ágnes, aki saját utazásaira, tapasztalataira, interjúkra támaszkodva számolt be *Riportnapló Északról* című könyvében három északi ország három különböző hozzáállásáról: a norvég ellenállásról, a dán kiegyezési politikáról és a svéd semlegességről.

A holokauszt emléke apró, hétköznapi jelekben is ott marad kitörölhetetlenül. Karen első férje, Zoltán (aki jellemében nagyon hasonlít a *Két szimpla a Kedvesben* Papp Zoltánjára), könyveikben kettőjük neve, kötőjellel (Karen–Zoltán): „Ha azt mondom: K–Z, az apádnak két összetartozó nevet jelent. Carlosnak gyűjtőtábor. Emléket, amelyen két ember összesodródik, mint a zátonyon, vagy mint a tengermélyben.” A történetek a következő generáció tagjaival is megisméltódnak. Mikor Daniela egy történetet hall arról, hogy a német SS-ek megvertek az utcán egy norvég zsidót, a kislány csodálkozik, hogy mért nem tudták, hogy a verés fáj, miért nem magyarázta el nekik senki. Az anya magyarázata szerint „a gyűlölet olyan, mint a színvakság. Színvagnak hiába mondd, hogy a fák zöldek. A gyűlölet mindig ki akarja irtani az erdőt.” Hasonló szavakkal válaszol Daniela, miután elmeséli, hogyan csúfolták és verték meg az osztálytársai az árva Dettit (akit az autóbalesetet szenvedett szülők halála után szintén Karen nevel): „Meg kellett volna értetned a többiekkel... – Színvakokkal, anyu?!”

A háttérbe szorítottság, az elnyomottság, az üldözöttség ellen ugyan nem nyújt védelmet az, ha embertársainkba kapaszkodunk, ám Gergely Ágnes regényeiben a szeretet és a szerelem is mintha mágikus bajelhárító erővel bírna. Ha nincs a közelben a szeretett társ, mintha elhagytuk volna az őrző-védő amulettet, vagy valaki leszakította volna rólunk, s ezáltal váltunk volna kiszolgáltatottá. Az *Őrizetlenek*ben mintha egy magányos, talpraesett nő álmodna magának elszakíthatatlan kötelékeket, egy gondoskodó férfit, akit a körülmények elszakítanak családjától, és beteg, gondoskodásra vágyó gyerekeket, akik számára ő a legfontosabb, s akik véghetetlen szenvedéseikben mintha az ő ki nem kezelt sebeit viselnék, mintha az ő gyermekkori énei, időben vissza-, ugyanakkor előre is mutató énkivetülései lennének. Az álom fokozatosan egyre nyomasztóbbá válik, a szoborszerű főalak, az anya végül teljesen egyedül marad, mint a gyerekei lenyilazását végignéző, majd könnyező szoborrá merevülő Niobé. Nem marad meg azonban ebben a könnyező passzivitásban, hiszen az íráshoz, az alkotáshoz a végigélt szenvedések újabb erőt adnak: olyan mozdulatlanság ez, mint a Pilinszky

ars poeticájának központi elemét képező *engagement immobile*, „mozdulatlan elkötelezettség, totális odaadás”.

Ha a regényeket Gergely Ágnes életművének kontextusában olvassuk, feltűnnek a hasonló elemek és az életrajzi vonatkozások. *Kútkáváról a nagyvilág* című tárcájában vall az író nő arról, hogy hosszabb bezártság és elvagyódás után, tiltások és kudarcok után az utazó sokkal intenzívebben éli meg a külföldet, az utazások emléke is jobban belevésődik tudatába, jobban ragaszkodik a magával hozott tárgyi emlékekhez is, melyek mintha azt bizonyítanák, hogy ezúttal nem álom volt az egész. *A tolmácsban* leírt japán út életrajzi előzménye egy 1965-ös utazás, Gergely Ágnes rádiós éveiből, amikor a rádió gyerekkórusát kísérte el tolmácsként (ez az utazás ihlette az *éneklő borz* című versét is). Északhoz való vonzódásáról és a regényekben leírt szerelmi történetek életrajzi háttéréről *Hármashangzat* című esszéjében vall. *A szomjúság ára* címmel egy kötetbe rendezett két regény értelmezésének alappillérei lehetnének ezek a mondatok: „Még nem szerettem szabad embert.” „Falak közt éltem le az életem nagy részét; falak hílt helyén a legjavát.”

Az *Őrizetlenek* utazásai Észak-Európába vezetnek (Finnország, Dánia, Norvégia, Svédország). Mikor Gergely Ágnes közvetlenül a háború után, az éhezések friss emlékével a fejében művészettörténetet tanult, Akseli Gallen-Kallela *Kullervo átka* című festménye volt a kedvence: az éhező és megalázott Kullervo a gazdasszonyát átkozza meg, aki egy követ süített bele a kenyérébe, melybe beletört a fiúnak apjától örökölt bicskája. Az *Őrizetlenek* elején felbukkanó finnországi jelenetnek is életrajzi előzménye van: „1971-ben, életem sorsdöntő nyarán, mielőtt Balogh főorvos meggyógyította a béna jobb kezemet, még begipszelt karral voltam Finnországban.” Ekkor, Helsinkiben mondja el az *Esti imádság* című versét „saját kezdetleges angol” fordításban. Kullervo éhezése mellé a vers révén az érzelmi kiszáradás, a szomjúság csillapításának vágya kerül. A szárazságot és az úrt feledteti az érzelmekkel telítődés: „Ha eljössz hozzám, én leszek / nagy út után a vizesárkod.” A víz megtisztít, lemossa a nagy út porát, és oltja a szomjúságot. De túl hosszú szomjazás után a víz túlságosan elboríthat és meg is fojthat akár: „Hullám fölött, hullám alatt / elalszom majd, semmit se látok.” Ezt az árat is ki kell érte fizetni: minél hosszabb a szomjazás, minél mohóbban tátjuk ki a szánkat a végre megtalált víz felé, annál veszélyesebb a kortyolás.

A tolmács görögös, az *Őrizetlenek* latinos regény: át- meg átjárják a latin idézetek, a latinórák emlékfoszlányai; a történetben szereplő tizenkét éves lány latin verset ír, a női főszereplő latinul számolja a napokat, amelyek kedvesétől elváltak. Ehhez az itáliai réteghez jönnek a kislány betegségét szenttelenül leíró latin orvosi szakszavak. Észak és dél nemcsak a kommunikatív emlékezet hasonló elemei, hanem a kulturális emlékezet közös alapozása révén is összetartozik. Carl-Gustav és gyerekkori barátja, Jonas Johansson a görög-római mitológia különböző alakjaival azonosultak, játékaikban a görög és trójai oldal egybemosódott: „felváltva voltunk Akhilleusz, Patroklosz, Odüsszeusz, Aeneas, Hector és Palinurus”. Homérosz Trójájában nincsenek tettesek és áldozatok, egyformán együttérzünk Akhilleusszal és Hektórral is.